

ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ Π.Χ. (ΑΠΡ 578)

Χειμ. Εξάμηνο 2015-16

Τετάρτη 6-9 μμ

Αίθουσα Σεμιναρίων Τομέα Αρχαιολογίας

Διδάσκων: Μ. Φωτιάδης

Το μάθημα είναι υποχρεωτικό για φοιτητές του δεύτερου έτους σπουδών οι οποίοι έχουν επιλέξει την αρχαιολογική κατεύθυνση. Προσφέρει βασικές γνώσεις – τόσο αρχαιολογικά δεδομένα όσο και συζήτηση προβλημάτων – για την παλαιότερη και πλέον μακρόχρονη περίοδο (τουλάχιστον 500.000 χρόνια) της Αιγαιακής προϊστορίας, από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Περιλαμβάνει επίσης μία εισαγωγή για την ιστορία της Αιγαιακής προϊστορίας και για τους θεσμούς της αρχαιολογικής πράξης στην σύγχρονη Ελλάδα. Τέλος, περιλαμβάνει μια εισαγωγή στην σχετική βιβλιογραφία καθώς και στην μορφή και δομή των δημοσιεύσεων των προϊστορικών ερευνών.

Ο τελικός βαθμός βασίζεται σε γραπτές εξετάσεις (85%) και σε μια βιβλιογραφική άσκηση (15%, βλ. κατ.).

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

Μάθημα 1

Η οργάνωση και οι θεσμοί της αρχαιολογίας στην Ελλάδα, και συγκρίσεις με άλλες χώρες. Η ιδιαίτερη θέση της προϊστορικής αρχαιολογίας. Προϊστορικές συλλογές, 19ος-20ος αιώνας.

Μάθημα 2

I. Πού και πώς δημοσιεύονται οι δραστηριότητες των προϊστορικών αρχαιολόγων. Είδη δημοσιεύσεων. Σχετικά περιοδικά και βιβλία και η οργάνωσή τους.

II. Βιβλιογραφική τεκμηρίωση. Παραπομπές και η οργάνωση μιας βιβλιογραφίας.

Άσκηση (υποχρεωτική, 15% του τελικού βαθμού): κατασκευή σύντομης βιβλιογραφίας (8 λήμματα) άρθρων **σχετικών με το μάθημα** ύστερα από αναζήτηση στη Βιβλιοθήκη του ΠΙ. Τα άρθρα πρέπει να είναι σε περισσότερες από μια γλώσσες. Μαζί με τη βιβλιογραφία πρέπει να κατατεθούν και φωτοτυπίες της πρώτης σελίδας του κάθε άρθρου. Λεπτομέρειες θα αναλινωθούν στο μάθημα. **Προθεσμία: 4 Νοεμβρίου 2015.**

Μάθημα 3

I. Επίλυση προβλημάτων που πιθανόν προέκυψαν κατά την κατασκευή της βιβλιογραφίας.

II. Το χρονολογικό σύστημα της Αιγαιακής προϊστορίας και η ιστορία του.

Ραδιοχρονολογήσεις.

III. Κλιματικές μεταβολές κατά το Πλειστόκαινο και το Ολόκαινο. Χλωρίδα, πανίδα και θαλάσσια στάθμη στη λεκάνη του Αιγαίου.

Μάθημα 4

Η Παλαιολιθική περίοδος. Θέσεις κατασκήνωσης από την Ήπειρο ως την Κρήτη. Κοινωνίες (μετακινούμενων) ομάδων. Ο τροφοσυλλεκτικός/θηρευτικός βίος, η δημογραφία του και τα δίκτυα μετάδοσης γνώσεων.

Μάθημα 5

Το τέλος της Παλαιολιθικής και η Μεσολιθική περίοδος στη λεκάνη του Αιγαίου (11^η-8^η χιλιετία π.Χ.). Θέσεις κατασκήνωσης ή εποχιακές εγκαταστάσεις; Ο σημαντικός ρόλος της θάλασσας για την οικονομία.

Μάθημα 6

Η Επιπαλαιολιθική της Εγγύς Ανατολής, και η νεολιθική γεωργία και η εξάπλωσή της από την Εγγύς Ανατολή στη λεκάνη του Αιγαίου (10^η – 7^η χιλιετία π.Χ.). Φυτικά και ζωικά είδη στα οποία βασιζόταν η Νεολιθική παραγωγή και διατροφή. Οι πρώτες γεωργικές εγκαταστάσεις στο Αιγαίο ('Ακεραμική' ή 'Αρχική' Νεολιθική, 7^η χιλιετία π.Χ.).

Μάθημα 7

Οι παλαιότερες φάσεις της (κεραμικής) Νεολιθικής (Αρχαιότερη και Μέση Νεολιθική, 6500 – 5400/5300 π.Χ.) στη λεκάνη του Αιγαίου. Οικισμοί και οικοσκευή. Έμφαση: Θεσσαλία, κοινωνική οργάνωση σε μια πυκνοκατοικημένη περιοχή.

Μάθημα 8

Μετασχηματισμοί στην οικοσκευή και τη διασπορά των οικισμών στην περίοδο 5400/5300–4700/4500 π.Χ. (Νεότερη Νεολιθική): ενδογενείς ή και εξωγενείς; Ενδείξεις για κοινωνική διαφοροποίηση/ιεράρχηση. Η πρώτη μεταλλουργία (κοσμήματα κ.α.).

Μάθημα 9

Η Τελική Νεολιθική (4700/4500–3300/3100 π.Χ.). (Α)συνέχειες στην κατοίκηση. Συνέχεια μετασχηματισμών στην οικοσκευή. Νέες τεχνολογίες/ανάπτυξη της πυροτεχνολογίας. Μεταλλικά αντικείμενα (κοσμήματα, όπλα και εργαλεία).

Μάθημα 10

Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3300/3100 – περίπου 2000 π.Χ.) στο βορειοανατολικό Αιγαίο και στις Κυκλάδες. Η Τροία (και η κεντρική της θέση;). Άλλες θέσεις στο ΒΑ Αιγαίο (Πολιόχνη-Λήμνος, Θερμή-Λέσβος). Καστρί-Σύρος & άλλες θέσεις στις Κυκλάδες. Η διάδοση/ανάπτυξη της χαλκουργίας, οι «θησαυροί» μεταλλικών αντικειμένων (π.χ., Μέση-Θράκη) και οι ερμηνείες τους.

Μάθημα 11

Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Η Λέρνα, η «Οκία των Κεράμων» τα σφραγίσματα και η ερμηνεία τους. Θέσεις με 'οικίες με διαδρόμους' (Ακοβίτικα, Τίρυνθα, Κολόνα-Αίγινα, Θήβα). Συγκρίσεις ανάμεσα στην νότια Ελλάδα και στην Θεσσαλία/Ηπειρο/Μακεδονία.

Μάθημα 12

Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην Κρήτη. Οικισμοί και νεκροταφεία. Ταφικές πρακτικές στη Μεσαρά και η έμφαση στην κοινωνική ομάδα. Το νεκραφείο του Μόχλου και τα δεδομένα για συσσώρευση υλικού πλούτου και για κοινωνική ιεραρχία.

Μάθημα 13

Συγκεφαλαίωση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τα περισσότερα από τα παρακάτω λήμματα είναι διαθέσιμα είτε σε χαρτί στη Βιβλιοθήκη του ΠΙ είτε ηλεκτρονικά, πάλι όμως μέσω της Βιβλιοθήκης του ΠΙ (είναι υποχρέωση των φοιτητών να τα βρουν και να τα κατεβάσουν από το ιντερνέτ). Για τις εξαιρέσεις μπορείτε να απευθυνθείτε στον διδάσκοντα.

Κάποια λήμματα, ιδιαίτερα για την ΠΕΧ, είναι πιθανό να αντικατασταθούν με άλλα στη διάρκεια εξαμήνου (αντικατατάσεις που επιβάλλονται από νέες δημοσιεύσεις, κλπ.). **Παρακολουθείτε την ιστοσελίδα του μαθήματος.**

Συντομογραφίες

Βαλκάνια & Ελλάδα: Η Ελλάδα στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο των Βαλκανίων κατά την 5η και 4η χιλιετία π.Χ. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή.

Μουσείο Ιωαννίνων: Ζάχος, Κ., επιμ. [2008]. *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων*. Ιωάννινα: ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Νεολιθικός πολιτισμός: Παπαθανασόπουλος, Γ.Α., επιμ., 1996. *Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή.

Επιλογή άρθρων για την ιστορία της Αιγαιακής προϊστορίας

Εκτεταμένη βιβλιογραφία βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση

http://projectsx.dartmouth.edu/history/bronze_age/history.html, Introduction.

Βλ. επίσης τα άρθρα των Πολυχρονοπούλου, Φωτιάδη και Χρυσοβιτσάνου στο περιοδικό *Αρχαιολογία και Τέχνες* 86 (2003).

Επιλογή άρθρων για την Παλαιολιθική

Αδάμ, Ε. 2008. Γραμμένο στην πέτρα. *Μουσείο Ιωαννίνων*, 24-33.

Αδάμ, Ε. & G.N. Bailey. 1994. 1962-1992: Τριάντα χρόνια παλαιολιθικής έρευνας στην Ήπειρο. *Φηγηός. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη*, 302-319.

Darlas, A. 2007. Le Moustérien de Grèce à la lumière des récentes recherches. *L'Anthropologie* 111, 346-366.*

Efstratiou, N. et al. 2013. A Late Palaeolithic site at Ouriakos (Limnos, Greece) in the North-eastern Aegean. *Antiquity Project Gallery* 87 (335) (<http://antiquity.ac.uk/projgall/efstratiou335/>)*

Harvati, K., E. Panagopoulou & C. Runnels. 2009. The paleoanthropology of Greece. *Evolutionary Anthropology* 18, 131-143.*

Κοτσαμποπούλου, Ε. 2008. Η Παλαιολιθική εποχή. *Μουσείο Ιωαννίνων*, 16-23.

Panagopoulou, E., et al. 2015. Marathousa 1: A new Middle Pleistocene archaeological site from Greece. *Antiquity Project Gallery* 87 (335).*

Tourloukis, V. 2009. New bifaces from the Palaeolithic site of Kokkinopilos, Greece, and their stratigraphic significance. *Antiquity Project Gallery* 83 (320).

The Plakias Stone Age project. (20??). <http://plakiasstoneageproject.com/>

Tourloukis, V. & P. Karkanis. 2012. The Middle Pleistocene archaeological record of Greece and the role of the Aegean in hominin dispersals: New data and interpretations. *Quaternary Science Reviews* 43, 1-15.*

Επιλογή άρθρων για τη Μεσολιθική του Αιγαιακού χώρου

Carter, T. et al. 2014. The Stélida Naxos archaeological Project: New data on the Middle Palaeolithic and Mesolithic Cyclades, *Antiquity Project Gallery* 341.*

- Moundrea-Agrafioti, A. 2003. Mesolithic fish hooks from the Cave of Cyclope, Youra, στο N. Galanidou & C. Perlès, επιμ., *The Greek Mesolithic: Problems and Perspectives*, 131-141. London: British School at Athens.
- Runnels, C. 2004. Βιβλιοκρισία του *The Greek Mesolithic: Problems and Perspectives* (N. Galanidou & C. Perlès, επιμ.) *Cambridge Archaeological Journal* 14, 293-296.
- Τζάλας, Χ. 1989. Ο δρόμος του οψιδιανού με ένα παπυρένιο σκάφος. *Αρχαιολογία* 32, 11-20.*

Επιλογή άρθρων για την Επιπαλαιολιθική (20000-10000 π.Χ) και την Προκεραμική Νεολιθική (Pre-pottery Neolithic [PPN]) της Μέσης Ανατολής (10^η-8^η χιλιετία π.Χ.)

- American Association for the Advancement of Science. 2013. Researchers find multiple centers for farming's start in Fertile Crescent. *
- Maher L.A. et al. (2012) Twenty thousand-year-old huts at a hunter-gatherer settlement in eastern Jordan. *PLoS ONE* 7(2)* [Kharaneh]
- Manning, S.W. et al. 2010. The Earlier Neolithic in Cyprus: Recognition and dating of a Pre-Pottery Neolithic A occupation, *Antiquity* 84, 693-706. *
- Mithen, S.J. et al. 2011. An 11 600 Year-old Communal Structure from the Neolithic of Southern Jordan. *Antiquity* 85, 350-364.* [WF16]
- Vigne, J.-D. et al. 2012. First wave of cultivators spread to Cyprus at least 10,600 y ago. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109, 8445-8449.*
- Watkins, T. 2010. New light on Neolithic revolution in South-west Asia. *Antiquity* 84, 621-634.*
- Zeder, A.M. 2011. The origins of agriculture in the Near East. *Current Anthropology* 52, S221-S235 (Μόνο σελίδες 221-223 & 230-232).*

Επιλογή άρθρων για τη Νεολιθική του Αιγαίου χώρου, πρώιμες φάσεις (7^η-6^η χιλιετία π.Χ.)

- Andreou, S., M. Fotiadis & K. Kotsakis. 1996. Review of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece. *American Journal of Archaeology* 100, 537-597 [Μόνο A Note on the Earliest Neolithic, 596-597].
- Broodbank, C. & T.F. Strasser. 1991. Migrant farmers and the Neolithic Colonization of Crete. *Antiquity* 65, 233-245.
- Γαλλής, Κ. 1996. Κεντρική και δυτική Θεσσαλία. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 61-66.
- . 1996. Ταφικά έθιμα. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 171-174.
- Karamitrou-Mentessidi et al. 2013. New evidence on the beginning of farming in Greece: The Early Neolithic settlement of Mavropigi in Western Macedonia (Greece). *Antiquity Project Gallery* 87 (336). <http://antiquity.ac.uk/projgall/mentessidi336/> *
- Κωτσάκης, Κ. 1996. Παραλιακή περιοχή της Θεσσαλίας. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 49-57.
- . 2000. Η αρχή της Νεολιθικής στην Ελλάδα. Στο *Σπήλαιο Θεόπετρας. Δώδεκα χρόνια ανασκαφών και έρευνας 1987-1998. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Τρίκαλα 6-7 Νοεμβρίου 1998*, 174-179. Αθήνα.
- Perlès, C. 2003. An Alternate (and old-fashioned) view of neolithization in Greece. *Documenta Praehistorica* 30, 99-113. [Μόνο σελ. 99-107].*
- Perlès, C., T. Takaoğlu & B. Gratuze. 2011. Melian obsidian in NW Turkey: Evidence for early Neolithic trade. *Journal of Field Archaeology* 36, 42-49.
- Τζάλας, Χ. 1989. Ο δρόμος του οψιδιανού με ένα παπυρένιο σκάφος. *Αρχαιολογία* 32, 11-20.*
- Valamoti, S. M. 2009. Σπόροι για τους νεκρούς. Αρχαιοβοτανικά δεδομένα από τη Μαυροπηγή Κοζάνης, θέση Φυλλοτσαΐρι. *Το Αρχαιολογικό Έργο στην Ανω Μακεδονία* 1, 245-256. [Μόνο σελ. 245-251].*
- Valamoti, S.M. & K. Kotsakis. 2007. Transitions to agriculture in the Aegean: The archaeobotanical evidence, στο S. Colledge & J. Conolly (επιμ.), *The Origin and Spread of Domestic Plants in SW Asia and Europe*, 76-92. London: Institute of Archaeology.*

- Vitelli, K. 1989. Were pots first made for foods? Doubts from Franchthi. *World Archaeology* 21, 17-29. *
- Ωνάσογλου, Α. 1996. Σφραγίδες. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 163-164.

Επιλογή άρθρων για τη Νεολιθική, νεότερες φάσεις (5^η-4^η χιλιετία π.Χ.)

- Γαλλής, Κ. 1996. Κεντρική και δυτική Θεσσαλία. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 61-66.
- . 1996. Ταφικά έθιμα. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 171-174.
- Γιούνη, Π. 2008. Η Νεολιθική εποχή. *Μουσείο Ιωαννίνων*, 34-42.
- Dikili Tash. Philippines – Grèce* [2013]. <http://www.dikili-tash.fr/>
- Halstead, P. 1993. *Spondylus* shell ornaments form Late Neolithic Dimini, Greece: Specialized manufacture or unequal accumulation? *Antiquity* 67, 603-609.
- Κωτσάκης, Κ. 1996. Παραλιακή περιοχή της Θεσσαλίας. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 49-57.
- . 2010. Η κεραμική της Νεώτερης Νεολιθικής στη βόρεια Ελλάδα. *Βαλκάνια & Ελλάδα*: 66-75.
- Παπαθανασόπουλος, Γ.Α., επιμ., 1996. *Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή.
- . 1996. Ταφικά έθιμα του Διρού. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 175-177.
- Pappa, M. & M. Besios. 1999. The Neolithic settlement at Makriyalos, Northern Greece: Preliminary report of the 1993-1995 excavations. *Journal of Field Archaeology* 26, 177-195.
- Séfériades, M.L. 2009 *Spondylus* and the long-distance trade in prehistoric Europe, στο D.W. Antony & J.Y. Chi (επιμ.), *The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000-3500 BC*. Princeton, N.J.; Woodstock: Princeton University Press, 178-191.*
- Στρούλια, Α. 2003. Λίθινα τριπτά από την Κίτρινη Λίμνη Κοζάνης. *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 17, 571-580.
- Σωφρονίδου, Μ. 2008. Ο προϊστορικός λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς: μια πρώτη εισαγωγή. *Ανάσκαμμα* 1, 9-25.*
- Τουφεζής, Γ. 1996. Ομοιώματα σπιτιών. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 161-162.
- Treuil R. & P. Darcque. 1998. Un «bucrane» néolithique à Dikili Tash (Macédoine orientale): parallèles et perspectives d'interprétation. *Bulletin de Correspondence Hellénique* 122, Études 1-25.(*)
- Tsuneki, A. 1989, The manufacture of *Spondylus* objects at Neolithic Dimini, Greece. *Orient* 25, 1-21.*
- Valamoti, S.M. et al. 2007. Grape-pressings from Northern Greece: The earliest wine in the Aegean? *Antiquity* 81, 54-61.
- Ζάχος, Κ. 1996. Κυκλάδες – Νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου. Το Σπήλαιο του Ζα στη Νάξο. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 85-89.
- . 2010. Η μεταλλουργία στην Ελλάδα και στη ΝΑ Ευρώπη κατά την 5η και 4η χιλιετία π.Χ. *Βαλκάνια & Ελλάδα*, 76-91.
- Ωνάσογλου, Α. 1996. Σφραγίδες. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 163-164.

Επιλογή άρθρων για την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (ΠΕΧ)

- Aegean Prehistoric Archaeology*, Μαθήματα 3-8 (αγνοείτε τις λεπτομέρειες για κεραμική) http://projectsx.dartmouth.edu/history/bronze_age/ (Επίσης πολύ εκτεταμένη και ενημερωμένη βιβλιογραφία, ταξινομημένη κατά θέμα)

Balter, M. & A. Gibbons, 2015. Indo-European languages tied to herders. *Science* 347, 814-815.

Betancourt, P.P. 2003. The impact of Cycladic settlers on Early Minoan Crete. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 3, 3-12.*

Branigan, K. 1993. *Dancing with Death: Life and Death in Southern Crete, c. 3000-2000 BC*. Amsterdam: A.M. Hakkert.

- Broodbank, C. 2000. Perspectives on an Early Bronze Age island entre: An analysis of pottery from Daskaleio-Kavos (Keros) in the Cyclades. *Oxford Journal of Archaeology* 19, 323-342.*
- . 2013. “Minding the Gap” Thinking about change in Early Cycladic island societies from a comparative perspective. *American Journal of Archaeology* 117, 535-543.*
- Carter, T. 2008. The consumption of obsidian in the Early Bronze Age Cyclades, στο *Horizon Ορίζων. A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades*, N. Brodie, J. Doole, G. Gavalas & C. Renfrew (επιμ.), Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 224-235.*
- Colburn, C. 2008. Exotica and the Early Minoan elite: Eastern imports in prepalatial Crete. *American Journal of Archaeology* 112, 203-224.
- Δημακοπούλου, Κ. 1996. Η μετάβαση στην Εποχή του Χαλκού: Η νεολιθική κληρονομιά. *Νεολιθικός πολιτισμός*, 191-197.
- Hekman, J.J. 1994. Chalandriani on Syros. An Early Bronze Age Cemetery in the Cyclades. *Αρχαιολογική Εφημερίς* 133, 47-74.
- Miller, N. 2008. Sweeter than wine? The use of the grape in early Western Asia. *Antiquity* 82, 937-946.*
- Pullen, D.J. 1992. Ox and plow in the Early Bronze Age Aegean. *American Journal of Archaeology* 96, 45-54.*
- . 1994. A lead seal from Tsoungiza, Ancient Nemea, and Early Bronze Age Aegean sealing systems. *American Journal of Archaeology* 98, 35-52.*
- Tomkins, P. & I. Schoep. 2012. Crete, στο *Back to the Beginning. Reassessing Social and Political Complexity on Crete during the Early and Middle Bronze Age*, Oxford: Oxbow, 66-82.*
- Treuil R., P. Darcque, J.-Cl. Poursat & G. Touchais. 1996. *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα. [Κεφάλαιο για την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού & εκτεταμένη βιβλιογραφία].
- Whitelaw, T. 2003. Investigating site diversity in the Early Bronze Age Aegean. *Archaeology International* 2002/03 (6) 1 29-32.*